

Dr. НИКО ЖУПАНИЋ:

ПОНТИЈСКИ БУГАРИ

(LES BULGARES PONTIQUES),

("Просветни Гласник" 1913. Београд.)

ПОНТИЈСКИ БУГАРИ

ПРИЛОГ ФИЗИЧКОЈ АНТРОПОЛОГИЈИ БАЛКАНСКОГ ИСТОКА

Посвећено Д-р Ристи Јеремићу.

У овом раду приказане су главне расне особине Бугара са предела на Црном Мору: из варнског округа и из најисточнијег угла силистријског округа. Један део овде посматраних особа је дакле пореклом из јужне (бугарске) Добруце и области Дели Ормана, која је после Букурешког Мира (1913) потпала под власт краљевине Румуније.

Ратно доба особито је погодно за антрополошка испитивања на живом и мртвом материјалу, како нам сведочи историја развитка антрополошке науке. У ратно доба, наима, налази се на окупу народ мушког пола који је редовно у најлепшој доби живота и са разних земаља и области. Та околност допушта антропологу упоређење физичких особина на једноме месту. Тако се избегавају разне тешкоће које су иначе с обзиром на далеко путовање и с обзиром на неизбеживу ћуд и празноверје сељака.

Месеца Јула и Августа 1913 године боравило је у доњем делу Београдске тврђаве око 2300 бугарских војника, које је српска војска заробила на реци Злетовчици (20. Јуна 1913). Међу овим заробљеницима налазили су се и војници 8-ог (варнског) и 31-ог (силистријског) бугарског пука. Од ових војника било нам је могуће проучити и измерити свега 179 особа. Да смо могли овај рад извести треба да захвалимо неким личностима, које су нам при нашем истраживању ишле на руку, највише г. потпуковнику Милораду Ђурићу, тадашњем команданту београдског Града, који нам је с највећом предусретљивошћу дозволио посећивати јаком стражом чувани Доњи Град, наредивши потчињеним органима, да нас по могућности потпомажу.

Међу заробљеним Бугарима 8-ог и 31-ог пука били су сразмерно јако заступљени и припадници туђих несловенских народа: Грци, Јермени, Јевреји и Цигани. Ми се нисмо у овој студији освртали на припаднике појединих народности, него искључиво на особе чији је матерњи језик бугарски. О Јерменима и Јеврејима писаћемо другом приликом.

Понтијски Бугари на које се односи ова студија, били су у доба живота између 20 и 50 година; претежна већина (81.5%) долази на војнике између 20 и 30 година. У погледу географског распореда (места рођења) наши понтијски Бугари били су пореклом из следећих села, односно вароши¹:

¹ Пошто нисам имао прилике да ова топографска имена упоредим са номенклатуром нових бугарских карата, то сам их оставио онако, како сам их чуо од бугарских војника.

1) у округу силистријском (срез силистријски): Сребрна, Гарван, Кочане, Голубина Чаталца, Јала Чаталца, Ветрен, Силистра¹, Кара-Орман, Ајдемир, Пандакли, Бабок, Кјутуклиј, Сукујуџик;

¹ Бугари кажу Силистра.

2) у округу варнском: Ени Махале, Арнаут-Који, Гокчеђуљук, Крумово, Мосубеј, Надежда, Добрич, Делисуф-Којосу, Богдајли-Чамурли, Пчеларово, Енице-(Н) ајдар, Чукурово, Ерибеј, Шабла, Каварна, Валчик, Гјоре, Чауш-кјуој, Јонушчулар, Евлеклер, Горица, Чаталар, Тјулјуца, Кјувлук, Средина, Дјушпудак, Глорсујуџук, Сарамеша, Јаурсујучук, Теке, Герета, Преселеница, Калачкој, Аиорман, Дишпудак, Гурково, Гејичилер, Котубеј, Гаргалик, Г.Сујунчук, Симеоново, Калакчи, Јзмаилкеј, Гејичлер, Чернооково, Конак, Олоклиј, Руслар, Орехово, Ново Орехово, Пандакли, Козлуца, Добридод, Цехерли, Јала, Варна, Марково, Долен чифлик, Аурен, Гјундолду, Константиново, Страшимирово, Малка Франга, Влахлар, Новградец, Ађемлер, Девна, Кестрил, Гундуду, Климентово, Николаевска, Уручгазај, Султанлар, Кривња и Монастир.

Према подели на поједине срезове пада на силистријски срез 19, на добрички 13, на балчишки 65, на варнски 75 и на провадијски срез 7 особа.

Код појединих особа забележене су следеће мере и подаци:

I име и презиме, II место рођења, III пук у којем је војник служио. IV округ, V срез (околија), VI доба живота, VII висина раста, VIII највећа дужина главе, IX највећа ширина главе, X најмања ширина чела, XI размак јагодичних кости, XII размак углова доње вилице, XIII физиогномска висина лица, XIV морфолошка висина лица, XV горња физиогномска висина лица, XVI висина носа, XVII ширина носа, XVIII хоризонтални обим главе, XIX боја косе. XX боја бркова, XXI боја коже, XXII боја очне ириде.

На основи измерене највеће дужине и највеће ширине главе израчувају се индекс главе (*index cephalicus*) и *index cranii*, који је по нахођењу Француског антрополога П. Броке за две јединице мањи од индекса главе.

Мучно израчунавање индекса овом приликом било нам је први пут уштеђено, јер смо се могли послужити таблицама, које су нарочито зато састављене (Carl M Fürst, *Index-Tabellen zum anthropologischen Gebrauche*. Jena, Verlag von G. Fischer 1902). Зато припада хвала директору Кр. Срп. Етнографског Музеја, г. д-р Сими Тројановићу, који је споменуте таблице ставио на расположење писцу ове антропометријске студије.

Код антрополошких проучавања употребљавали смо пре тако звани *Stangenzirkel* (краниометар — систем v. Hölder — I. Ranke), а приликом испитивања понтијских Бугара мерили смо пипаоним шестаром (*Taster-Zirkel*), којег је конструисао Проф. R. Martin. И остали инструменти као "*Gleitzirkel*, *Stahlbandmass*, антропометар, *Augenfarbentafel*, који су били овом приликом употребљени, састављени и израђени су по систему R. Martin-а у Цириху.

На послетку, не смемо овде заборавити и споменути два лица: универзитетске студенте Бојана Ноикова и Крума Кјуркчирадева, који су нам у нашем послу мерења били савесни помагачи. Обојица су учествовали у првом и другом Балканском Рату (1912 и 1913), и били заробљени на Злетовској реци.

I Висина раста (La taille).

Свега 179 случаја. Највећа мера износи 1787 мм, најмања 1432 мм; остале мере налазе се између ове две екстремне границе.

На особе врло малог готово кепечког раста (испод 1500 мм) отпада само једна мера: 1432 т.ј. 0,56%.

За особе малог раста (1500—1599 мм.) констатоване су ове мере у милиметрима: 1512, 1518, 1529, 1531, 1532, 1535, 1546, 1560, 1561, 1564, 1566, 1567 (3 пута), 1568, 1574, 1576, 1578, (2 пута), 1580, 1586, 1587, 1590, 1592, 1594, 1599 мм. Свега 26 случаја (14,52%).

За особе средњег раста (1600—1699 мм): 1600 мм. 1601, 1603 (2 пута), 1604, 1605, 1606, 1608, 1609, 1611 (2 пута), 1612, 1613, 1614, 1617, 1619 (2 пута). 1620 (3 пута), 1621 (3 пута), 1624 (3 пута), 1625, 1626 (2 пута), 1627, 1628, 1629 (2 пута), 1630. 1631 (3 пута) 1632, 1633, 1636 (2 пута). 1639, 1641 {2 пута}, 1642, 1643 (3 пута), 1644, 1645 (4 пута), 1648 (3 пута), 1649 (2 пута), 1650, 1651, 1652 (2 пута), 1664 (4 пута), 1655 (3 пута), 1656, 1657, 1559, 1660 (6 пута), 1661, 1662, 1665 (3 пута) 1667 (3 пута), 1668 (2 пута), 1670, 1671 (2 пута), 1672 (3 пута) 1673, 1674 (2 пута), 1675 (2 пута), 1676, 1677, 1680 (3 пута), 1682 (2 пута), 1686, 1687, 1689, 1690 (4 пута), 1691, 1694, 1698 и 1699 мм. (2 пута). Свега 118 случаја (65,91%). Према томе претежна већина понтијских Бугара средњег је раста.

За људе високог раста (1700—1799 мм) констатоване су ове мере: 1700 мм, 1702, 1705, 1706, 1707 (3 пута), 1715, 1716, 1717, 1719, 1723, 1724 (2 пута), 1725, 1727, 1731 (2 пута), 1732, 1734, 1739, 1740, 1745, 1749, 1750, 1751, 1753, 1756, 1764, (2 пута), 1766, 1769, 1781, 1787 мм; свега 34 случаја (18,99%).

Особе врло високог раста (1800 мм и више) нису биле заступљене код наших Бугара са Понта. Збир мера (S_1) код свих 179 особа (b_1) износи 296,646; просечна висина раста

$$(PVR) = \frac{S_1}{b_1} = \frac{296,646}{179} = 1657 \text{ мм.}$$

То значи да су понтијски Бугари просечно средње високог раста.

Најбољи бугарски антрополог С. Ватев мерио је 661 војника из североисточне Бугарске (Bulgarie du Nord-Est) и нашао као њихову просечну висину раста 1670 мм¹, док је међутим утврдио² као просечну висину Бугара целокупне краљевине (5,024 војника у доба од 19—26 год.) као 1665 мм; наше је мишљење, да треба просечне антрополошке мере рачунати тако, да се односе и на мање области (округе и срезове). На тај начин оне највише показују праву истиниту расну особину. Зато понтијски Бугари код израчунавања просечних вредности мера нису узети само у целини, већ се водило рачуна о географско-антрополошком моменту, о срезовима споменутих двају округа.

¹ S. Wateff, Contribution a l'etude anthropologique des Bulgares. Extrait des Bulletins et Memoires (le la Societe d'Anthropologie de Paris. Париз 1904. стр. 412.

² S. Wateff; op. c. стр. 442.

Становништво најмањег раста има срез силистријски — 1616мм, нешто већег срез добрички — 1617 мм, док међутим износи просечна висина раста у балчишком срезу — 1662 мм. у провадијском срезу 1663 мм и напослетку у срезу варнском — 1670 мм. Из тога се види, да је просечна висина раста у јужној Добруци и Дели-Орману, у колико су обе области после Букурешког Мира потпало под Румунију, далеко мања од просечне вредности целокупних Бугара: да је приближно једнака просечној висини раста Калинада (киргичко племе — 1619 мм)³, Чукча (1625 мм)⁴, Казанских Чуваша (1624 мм)⁵. Ови се Бугари, дакле, налазе близу горње границе малих људи. У опште се одликује становништво Добруце и Дели-Ормана ниском, збијеном статуром. кратким вратом и широким плећима и јако се одвајају од нарочито високих и витких Срба Босне и Херцеговине (1726 мм)⁶. Можда би се то дало објаснити тиме, што су се у овој области у току Средњег Века и за време турске владавине насељавала разна алофилна, највише монголска племена.

³ А. Л. Ивановскій, Население земного шара. Извѣстія императорскаго общества любителей естествознания, антропологии и этнографии состоящаго при императорскомъ. Московскомъ. Университетѣ Томъ XXI. Труды антропологическаго отдѣла. томъ XXVII. Москва 1911, стр. 86.

⁴ Idem, с.тр 8.

⁵ Idem, стр. 87.

⁶ А. Weisbach, die Bosnier. Mitteilungen der anthropol. Gesellschaft in Wien, Band XXV, стр. 270. Веч 1895.

II Највећа дужина главе (антеро-постериорни дијаметар).

Свега 179 случаја. Максимум: 201 мм, минимум 172 мм. Најчешће се налазе мере: 187 мм (16 пута == 8,9%), 183 мм (14 пута); 188 и 186 мм (по 12 пута); 179 мм (11 пута); 184 мм (10 пута); затим следе остале мере овако: 185 и 192 мм (по 9 пута); 194 мм (8 пута); 189 и 190 мм (по 7 пута); 177, 180 и 182 мм (по 6 пута); 178, 181, 193 и 199 мм (по 5 пута); 172, 173, 191 и 195 (по 4 пута); 174 (3 пута); 176 и 196 (по 2 пута); 175, 197 и 201 (по 1 пут). Збир антеро-постеријорних. дијаметара (S_2) код свих 179 војника (b_2) износи 33 201; просечна највећа дужина главе

$$(PND) = \frac{S_2}{b_2} = \frac{33\ 201}{179} = 185,5\text{мм.}$$

Највећа просечна мера израчуната је за силистријски срез — 187,4 мм; у балчишком срезу износи ова мера просечно — 186,5 мм, у варнском 185,3 мм и напослед у провадијском срезу — 184,7 мм.

III Највећа ширина главе.

Свега 179 случаја. Максимум: 169 мм, минимум 137 мм. Најчешће се налазе мере: 147 мм (21 пута = 11,7%); 149 мм (16 пута); 151 мм (15 пута); 146 и 152 мм (по 13 пута}. Затим следе мере: 153 мм (11 пута), 154 мм (10 пута); 145 (9 пута); 150, 159 мм (по 8 пута), 156 и 155 мм (по 7 пута); 141 и 143 мм (по 6 пута), 142 и 144 мм (по 5 пута); 148 мм (4 пута), 157 мм (3 пута) 158, 160, 163 мм (по 2 пута), 137, 140, 161, 162, 165, 169 мм (по 1 пут). Збир мера за највећу ширину главс (S_3) код свију 179 особа (b_3) износи 26 878; просечна највећа ширина главе

$$(PNŠ) = \frac{S_3}{b_3} = \frac{26\ 878}{179} = 150,2\text{ мм.}$$

Најмања просечна мера утврђена је за провадијски срез — 145,4 мм, највећа за силистријски срез — 151,4 мм; у осталим срезовима просечне мере се налазе између ових двеју граница: добвички срез — 149,7 мм, балчишки срез — 150,3 мм и варнски срез 150,3 мм.

IV Најмања ширина чела.

Најмања ширина чела значи размак између оне две тачке на челу, где се највише приближују једна и друга *linea temporalis*. — Свега 40 случаја. Максимум 116 мм, минимум 101 мм. Према многобројности налазка ређају се ове мере на следећи начин: 105, 107, 108 и 112 мм (по 5 пута), 103 и 106 мм (по 4 пута), 101, 111, 113 и 116 мм (по 2 пута) 109, 110 и 115 (по 1 пут). Збир мера (S_4) код свију 40 особа (b_4) износи 4326; просечна најмања ширина чела

$$(PNŠČ) = \frac{S_4}{b_4} = \frac{4326}{40} = 108,1\text{ мм.}$$

Просечне мере у појединим срезовима јесу ове: силистрански — 106 мм, балчишки — 109 мм, варнски 107,8 мм. Најшире чело имају према томе становници у срезу балчишком.

V. Размак јагодичних костију.

Највеће растојање између оба *arci zygomatici* (*grösste Jochbogenbreite*) од важности је због тога, што оно означаје ширину лица. Она је у нашем случају измерена код 40 војника и то помоћу пипаоног шестара. — Максимум 150 мм, минимум 126 мм. Најређе су констатоване мере: 126, 128, 130, 131, 134, 142, 143, 147 и 150 мм (по 1 пут); затим: 133, 135 и 141 мм (по 2 пута); 132 мм (3 пута); 136, 137 и 140 мм (по 4 пута); 138 и 139 мм (по 5 пута). Збир мера (S_5) код свију 40 војника (b_5) износи 54,82; просечно растојање јагодичних кости

$$(PRJK) = \frac{S_5}{b_5} = \frac{5482}{40} = 137,1 \text{ мм.}$$

Највећа просечна мера израчуната је за силистриски срез — 140 мм, затим за балчишки — 136,8 и напослед за варнски срез — 136,6 мм.

VI Размак углова доње вилице.

Размак углова доње вилице (*angulus mandibulae*) мерен је пипаоним шестаром. Угао доње вилице прави грана од *corpus mandibulae* са граном (*ramus mandibulae*) која се уздиже од хоризонталног дела ка бази лубање. — Свега 40 случаја. По многобројности нахођења мере следе овако: 109 мм (5 пута), 105 (4 пута), 102, 103, 104 и 107 (по 3 пута), 100, 101, 108, 111 и 120 мм (по 2 пута); 95, 99, 106, 113, 114, 115, 116, 118 и 119 мм (по 1 пут). Сума мера (S_6) код свију 40 војника (b_6) износи 4288; просечно растојање углова доње вилице

$$(PRUDV) = \frac{S_6}{b_6} = \frac{4288}{40} = 107,2 \text{ мм.}$$

Упоређујући просечне мере за поједине срезове, нашли смо за: срез силистријски — $330/3 = 110$ мм, за срез балчишки — $949/9 = 105,4$ мм. и за срез варнски — $2889/27 = 106,9$ мм.

VII Физиогномска висина лица.

Физиогномска висина лица значи размак између руба, којег прави чело са косом (*Stirnhaargrand*), и доњег руба доње вилице (*Corpus mandibulae*). — Свега 40 случаја. Максимум 199 мм, минимум 163 мм. Најчешће се јављају мере 171, 185 и 188 мм (по 4 пута); 186 и 179 мм (3 пута); 176, 177, 180, 183, 184, 190 мм (по 2 пута); 163, 164, 165, 168, 169, 174, 178, 181, 182 и 199 мм (по 1 пут). Збир мера (S_7) код свих 40 војника (b_7) износи 7204; просечна физиогномска висина

$$(PFVL) = \frac{S_7}{b_7} = \frac{7204}{40} = 180,1 \text{ мм.}$$

Најмања просечна физиогномска висина лица утврђена је за силистријски срез — $533/3 = 177,7\text{мм}$, највећа за варнски срез — $4896/27 = 181,3\text{ мм}$, и напослед за балчишки срез — $1610/9 = 178,9\text{ мм}$.

VIII Морфолошка висина лица.

Морфолошка висина лица значи размак између доњег руба браде и носночеоног шва (*sutura nasofrontalis*). Свега 40 случаја. Максимум: 130 мм, минимум 111 мм. Најчешће су заступљене мере 115 и 124 мм. (по 5 пута); 114 и 120 мм (по 4 пута); 121, 127 (по 3 пута); 111, 118, 118, 122, 130 (по 2 пута); 116, 117, 123, 126, 128, 129 мм (по 1 пут.) Збир мера (S_8) код свију 40 војника (b_8) износи 4802; просечна морфолошка висина

$$(PMVL) = \frac{S_8}{b_8} = \frac{4802}{40} = 120\text{мм.}$$

Најмања просечна морфолошка висина лица израчуната је за срез силистријски — 118,3 мм, највећа за срез варнски — 121 мм.

IX Горња физиогномска висина лица.

Горња физиогномска висина лица: *sutura nasofrontalis* — *rima oris*. Свега 40 случаја. Максимум 86 мм, минимум 65 мм. По многобројности нахођења следе мере овако: 74 и 77 мм (по 5 пута); 79 мм (4 пута); 71, 72, 73 и 76 мм (по 3 пута); 66, 68 и 80 мм (по 2 пута); 65, 67, 69, 70, 75, 78, 81 и 86 мм (по 1 пут). Сума мера (S_9) код свију 40 војника (b_9) износи 2966; просечна горња физиогномска висина лица

$$(PGFVL) = \frac{S_9}{b_9} = \frac{2966}{40} = 74,1\text{ мм.}$$

Најмања просечна мера израчуната је за силистрански срез — $212/3 = 70,7\text{ мм}$, највећа за варнски срез — $2025/27 = 75\text{ мм}$, док међутим стоји мера за балчишки срез између ових двију граница — $659/9 = 72,9\text{ мм}$.

X Висина носа.

Свега 40 случаја. Максимум 60 мм, минимум 47 мм. Најчешће су констатоване мере 52, 54 и 55 мм (по 6 пута); затим 51 мм (5 пута); 53 и 57 мм (по 3 пута); 47, 50, 56, 58 мм (по 2 пута); 48, 49 и 60 мм (по 1 аут). Збир мера (S_{10}) код свију 40 војника (b_{10}) износи 2130; просечна висина носа

$$(PVN) = \frac{S_{10}}{b_{10}} = \frac{2130}{40} = 53,2\text{ мм.}$$

Просечне мере у појединим срезовима: у варнском — $1452/27 = 53,8\text{ мм}$, у балчишком — $466/9 = 51,8\text{ мм}$, у силистријском — $162/3 = 54\text{мм}$.

XI Ширина носа.

Свега 40 случајева. Максимум 42 мм, минимум 31 мм. По многобројности следе поједине мере овако: 36 и 37 мм (по 7 пута); 33 и 35 мм (по 6 пута); 40 мм (4 пута); 84 мм (3 пута); 31 и 38 мм (по 2 пута); 32, 39 и 42 (по 1 пут). Збир мера (S_{11}) код свију 40 војника (b_{11}) износи 1482; просечна ширина носа

$$(P\check{S}N) = \frac{S_{11}}{b_{11}} = \frac{1432}{40} = 35,8 \text{ мм.}$$

Најшири нос је утврђен за силистрански срез — $111/3 = 37$ мм, најужи за балчишки срез — $310/9 = 34,4$ мм и напослед за варнски — $974/27 = 36,1$ мм.

XII Хоризонтални обим главе.

Хоризонтални обим главе (circonference de la tete) мерили смо пружним сантиметром од челика (Stahlbandmass). — Свега 40 случаја. Максимум 577 мм минимум 525. Најчешће се дешава обим од 555 (6 пута), затим 565 мм, (3 пута), затим 528, 534, 536, 538, 545, 548, 549, 550, 551, и 575 (по 2 пута) и напослед 525, 535, 540, 542, 554, 556, 558, 560, 564, 573 и 577 мм {по 1 пут}. Збир мера (S_{12}) код свију 40 војника (b_{12}) износи 22.018; проејни хоризонтални обим главе

$$(PHOG) = \frac{S_{12}}{b_{12}} = \frac{22\ 018}{40} = 550,4\text{мм.}$$

Најмања просечна мера утврђена је за силистрански — $1605/4 = 535$ мм, највећа за варнски — $14\ 922/27 = 552,6$ мм, средња за балчишки срез — $4941/6 = 439$ мм.

XIII Боја косе.

Код боје косе разликовали смо ове тонове: црни, затворено смеђи (dunkelbraun), смеђи (braun), отворено смеђи (hellbraun), и плави (blond). — Свега 179 случаја. Најмногобројније је заступљена смеђа боја косе (49 пута = 27,93%), затим затворено смеђа (42 пута = 23,40%), (црна (33 пута = 18,43%), плава (32 пута = 17,47%) и најзад отворено смеђа (23 пута = 12,87%). Ако сумирамо затворено смеђу, смеђу и отворено смеђу боју косе као резултат укрштавања црнокоших расних елемената са плавокосим, онда нам преставља на једној страни црна коса, на другој страни плава чисте првобитне тонове саставних расних елемената, и то у таквом односу, да је црна коса готово у истој мери заступљена као и плава. Ова два првобитна тона косе заступљена су са 36,30% према 64,17% осталих тонова.

XIV Боја бркова.

Писац ове студије имао је код антрополошког испитивања балканских народа прилику да често примети како се код исте особе боја косе на глави (Korphaar) разликује од боје бркова; зато смо код понтијских Бугара први бележили уз боју косе и боју бркова. Свега 160 случаја⁷. Најчешће је константована смеђа боја бркова (49 пута = 30,62%), затим плава (40 пута = 25%), затим отворено смеђа (36 пута = 22,5%), затим црна (20 пута = 12,5%) и напоследку затворено смеђа боја бркова (15 пута = 9,37%). Ако упоредимо многобројност заступљености појединих тонова боје косе са

многобројношћу заступљења тонова боје бркова и то процентуално, онда видимо да су светли тонови више заступљени код боје бркова:

<u>Боја косе</u>		<u>Боја бркова</u>	
црна —	18,43%	црна —	12,50%
затворено смеђа —	23,40%	затворено смеђа —	9,37%
смеђа -	27,93%	смеђа -	30,62%
отворено смеђа —	12,84%	отворено смеђа —	22,50%
плава —	17,87%	плава —	25,00%

⁷ Деветнајст (19) војника било је за време мог испитивања још без бркова.

То значи да се врло често дешава, да је боја бркова за један или два тонова отворенија него боја косе код исте особе. Само се ретко може приметити код балканских народа, да имају и коса и бркови исту боју или чак да би били бркови тамнији од косе на глави.

Ми смо већ једном приликом⁸ свратили пажњу на овај феномен, и били смо тада мишљења, да вероватно код укрштавања ксанто-долихокефалног елемента са мелано-брахикефалним по законима наследства обично остаје код мелеза доњи део лица (особито *corpus maxillae*) оног првог расног елемента и да је можда на тај начин сачуван и светлији тон боје бркова. У осталом овај је феномен једна физиолошка тајна, коју је могуће тачно објаснити само дугим посматрањем.

⁸ Нико Жупанић, "Систем историјске антропологије Балканских народа", стр. 78. Београд 1909.

XV Боја коже.

Код нашег истраживања разликовали смо два тона боје коже, бели и мрки (*braun u braunlich*). Уз то, треба приметити да су бугарски војници имали за време нашега испитивања другу боју лица но иначе, у мирно доба. Они су били доста дуго за време ратовања изложени утицајима непогоде времена и сунчане жеге, па им је лице примило једну нарочиту тамну патину ("*sonnen-undwetter gebräunt*"). Због тога било је врло тешко одредити поједине финије нијансе боје на лицу, које би одговарале стварности у нормално доба. Свега 179 случаја. Константовано је 94 случаја коже беле боје (== 52,51%), и 85 случаја (47,48%) мрке боје.

XVI Боја очне дужице.

Боја очне дужице (*iris*) посматрана и бележена је на основу табле R. Martin-a. Табла је удешена тако да има шеснаест разних нумерисаних имитација човечјег ока, и то у таквом реду, да је са 1 означен најтамнији (затворено смеђи, готово црни) тон, а са 16 најсветлији (отворено плави) тон очне дужице. Тон 1 је затворено смеђ готово црн, а тон 5 је отворено смеђ (готово жут). Затим следе мешовите очне дужице од *incl. 6* — *incl. 11*; у овим случајевима смеђи пигмент не покрива цело поље дужице, већ само извесни део. Од *incl. 6* — *incl. 8* има превласт смеђа боја и овакве очи називамо сиво-смеђе; од *incl. 9* — *incl. 11* пак превлађује светла (сива или модричаста) боја над смеђим пигментом; такве очне дужице називамо смеђе-сивима. Тон 12 и 13 престављају праву сиву боју ока, док међутим показују тонови *incl. 13* до *incl. 16* варијанте модрих (*blau*) очију.

У случајевима где за посматрану боју очне ириде нисмо нашли примера у споменутој табlici, поставили смо ју између два најближа тона. То смо означили додавањем 0,5 тону са нижим бројем. Тако припадају чистој смеђој групи и тонови: $1\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{2}$, $3\frac{1}{2}$, $4\frac{1}{2}$; сиво-смеђој групи: $5\frac{1}{2}$, $6\frac{1}{2}$, $7\frac{1}{2}$; смеђе-сивој групи: $8\frac{1}{2}$, $9\frac{1}{2}$, $10\frac{1}{2}$, $11\frac{1}{2}$; сивој групи: $12\frac{1}{2}$, $13\frac{1}{2}$; модрој групи: $14\frac{1}{2}$, $15\frac{1}{2}$.

Свега је било посматраних 179 војника. Тон 1 и 2 у опште нису били заступљени. Тон 3 је био заступљен (2 пута), тон 3^{1/2} (4 пута), тон 4 (14 пута), тон 4^{1/2} (16 пута); тон 5 (22 пута), тон 5^{1/2} (4 пута), тон 6 (10 пута), тон 6^{1/2}, (2 пута); тон 7 (13 пута), тон 7^{1/2}, (3 пута), тон 8 (24 пута), тон 8^{1/2} (2 пута), тон 9 (11 пута), тон 9^{1/2} (3 пута), тон 10 (7 пута), топ 10^{1/2} (1 пут), тон 11 (7 пута), тон 11^{1/2} (4 пута), тон 12 (7 пута), тон 12^{1/2} (2 пута), тон 13 (2 пута), тон 13^{1/2} (1 пут), тон 14 (2 пута), тон 15 (6 пута), тон 15^{1/2} (3 пута), тон 16 (7 пута). Најчешће се налази тон 8 (24 пута = 13,41%), затим тон 5 (22 пута == 12,29%), затим тон 4^{1/2} (16 пута == 8,34%); најмалобројније пак су били заступљени тонови 10^{1/2} и 13^{1/2} (по 1 пут) == 0,55%.

Групи мрких тонова очне дужице (тон 1 — 5) припада 57 случаја (32,40%) сивосмеђој (тон 5^{1/2} — 8) 56 случаја (31,28%); смеђе-сивој (тон 8^{1/2} - 11^{1/2}) 35 случаја (19,55%); сивој (тон 12 - 13^{1/2}) 12 случаја (6,70%) и напослед модрој (blau) групи (тон 14 — 16) 18 случаја (10,06%).

Као чисте хомогене тонове очне дужице сматрамо оне, који припадају смеђој, сивој и плавој групи. Они вероватно већином престављају првобитну боју очију саставних расних елемената становништва. На групу хомогених тонова очне дужице отпада 32,40 + 6,70 + 10,06 == 49,16% дакле готово половина свију случајева. Тамни (смеђи) тонови стоје у таквом односу ка светлима (сивима и модрима), да су смеђи тонови дупло јаче заступљени но светли (32,40 : 16,76).

На основу таблице R. Martin-а може се ексактније и лапидарније означити тон боје очне дужице него ли описом. Ако, наиме, значај и соматолошку вредност боје очију изразимо бројевима, онда можемо изразити бројевима просечне вредности заступљености целокупних тонова као и јачину смеђег пигмента очне дужице код посматраног материјала. Просечна физијолошка вредност (РВО) боје очију једнака је у нашем случају квоцијенту од збира (Σ) бројева за поједине тонове и броја (179) посматраних особа (β);

$$PBO = \Sigma / \beta =$$

$$\begin{aligned} & \frac{3^{1/2} + 5 + 7^{1/2} + 8 + 9^{1/2} + 9 + 7 + 8 + 5^{1/2} + 5 + 4^{1/2} + 6^{1/2} + 8 +}{179} \\ & \frac{+7 + 4^{1/2} + 10 + 4^{1/2} + 12 + 8 + 14 + 15 + 5^{1/2} + 12^{1/2} + 10 + 4 +}{179} \\ & \frac{+8 + 5 + 4^{1/2} + 16 + 12 + 4 + 5 + 5 + 15 + 12 + 10 + 5 + 10}{179} \\ & \frac{+16 + 5 + 4 + 7 + 8 + 9 + 4 + 11^{1/2} + 8 + 4 + 4^{1/2} + 11 + 9 + 4 +}{179} \\ & \frac{+ 8 + 8 + 11 + 7^{1/2} + 3^{1/2} + 5 + 11^{1/2} + 6 + 4^{1/2} + 12 + 7 + 7 + 5 +}{179} \\ & \frac{+12 + 9 + 5 + 8 + 7 + 7 + 3 + 10 + 3 + 8 + 7 + 5 + 11 + 8 + 8 +}{179} \\ & \frac{+9 + 8 + 4^{1/2} + 6 + 9 + 16 + 11 + 15^{1/2} + 8^{1/2} + 4^{1/2} + 4 + 5 + 9^{1/2}}{179} \\ & \frac{+ 11^{1/2} + 7 + 15^{1/2} + 10^{1/2} + 4 + 9 + 4^{1/2} + 6 + 6 + 7^{1/2} + 12 + 3^{1/2}}{179} \\ & \frac{+8 + 4 + 4 + 6 + 6 + 12 + 5 + 15 + 6 + 6 + 4^{1/2} + 11 + 9 + 7 + 5}{179} \end{aligned}$$

179

$$\frac{+5 + 8 + 8 + 8 + 8 + 8 + 10 + 15 + 5 + 6 + 5 + 4 + 5 + 7 + 4\frac{1}{2}}{179}$$

$$\frac{+ 9 + 13 + 8 + 4\frac{1}{2} + 5 + 12\frac{1}{2} + 4\frac{1}{2} + 4\frac{1}{2} + 15 + 8\frac{1}{2} + 15\frac{1}{2} +}{179}$$

$$\frac{+ 13\frac{1}{2} + 4\frac{1}{2} + 16 + 16 + 11\frac{1}{2} + 9\frac{1}{2} + 5\frac{1}{2} + 11 + 8 + 5 + 6 + 14}{179}$$

$$\frac{+ 16 + 4\frac{1}{2} + 5\frac{1}{2} + 9 + 15 + 8 + 13 + 10 + 9 + 11 + 8 + 3\frac{1}{2} + 4 +}{179}$$

$$\frac{+ 6\frac{1}{2} + 5 + 7 + 16 + 4\frac{1}{2} + 4 + 7}{179} = 7,9$$

Просечна вредност боје очне дужице код понтијских Бугара може се на основи табле R. Martin-а приближно изразити са 5 (смеђе-сиви тон). Пошто се мешовита боја очију у опште не сматра као првобитна боја раса или расних елемената, значило би да престављају понтијски Бугари амалгам од тамнооких и модрооких расних елемената у таквом односу, да су и једни и други приближно једнако заступљени.

XVII Индекс главе (*Index cephalicus*).

Индекс главе (IC) означаје однос између највеће дужине (NI) и највеће ширине (NŠ) главе и карактерише на тај начин главни облик лубање и мозга.

$$IC = \frac{N\check{S} \times 100}{ND}$$

Свега 179 случаја. Максимум 93,37, минимум 71,57. Поједини индекси ређају се почевши најнижим овако:

a) долихокефални (до 74,9): 71,57, 72,36, 73,66, 73,87, 74,13, 74,21, 74,23, 74,60;

b) мезокефални (75,0 — 79,9): 75,38, 75,52, (3 пута), 75,53, 75,77, 75,88, 75,92, 76,32, 76,34, 76,50, 76,53, 76,60, 76,72, 76,80, 76,88 (2 пута), 76,96, 77,01, 77,13, 77,20, 77,25, 77,35 (2 пута), 77,44, 77,54, 77,60 (2 пута), 77,72, 77,78, 78,06, 78,07, 78,13, 78,14, 78,19, 78,35, 78,45, 78,49 (2 пута), 78,61 (5 пута), 78,72, 78,76, 78,77, 78,87, 78,92, 79,01, 79,03, 79,06, 79,26 (3 пута), 79,33, 79,37, 79,46 (2 пута), 79,47, 79,49, (2 пута), 79,69, 79,78, 79,79, 79,89 (3 пута), 79,90;

c) суббрахикефални (80,00 — 81,9): 80,00 (2 пута), 80,11 (2 пута), 80,21, 80,32, 80,41, 80,45, 80,5, 80,73 (2 пута), 80,75, 80,77 (2 пута), 80,79, 80,87, 80,98, 81,01, 81,03, 81,11, 81,18 (3 пута), 81,22, 81,25 (2 пута), 81,28 (3 пута), 81,35, 81,36, 81,42 (3 пута), 81,56 (2 пута), 81,72, 81,82, 81,87, 81,91 (2 пута), 81,97;

d) прави брахикефали (82,0 — 84,9). 82,02 (2 пута), 82,16, 82,18, 82,22, 82,35, 82,38, 82,51. 82,54,

82,61, 82,70, 82,78, 82,97 (2 пута), 83,06, 83,15 (2 пута), 83,24, 83,33, 83,42, 83,68, 83,70, 83,71, 84,09, 84,13, 84,29, 84,32, 84,39, 84,70, 84,83, 84,92 (2 пута);

е) хипердолихокефални (85,0 — 89,9): 85,03, 85,31, 85,47, 85,74, 85,87, 85,88 (2 пута), 85,95, 86,02, 86,63, 86,89 (2 пута), 87,01, 85,56, 87,79, 88,52, 88,70, 88,83, 88,89, 89,56, 89,60, 89,67;

ф) ултрабрахикефални индекси (90,0 +.....): 90,70 (2 пута), 90,75, 90,80, 91,57, 93,37.

Најчешће се дешава индекс 81 (наиме 25 пута = 13,96%), затим индекс 77 (20 пута = 11,17%), затим индекс 78 (19 пута), затим индекс 80 (17 пута), затим индекс 82 (14 пута) е.с; најмалобројнији су индекси: 71, 72, 91, 93 (по 1 пут). Типичан је дакле индекс 81, који се најчешће налази и који је, као што ћемо видети, готово исти као и просечни индекс главе.

Просечна вредност индекса главе (PIC) једнака је просечној, највећој ширини главе (PNŠ) дељеној са просечном највећом дужином главе умножено са 100;

$$PIC = \frac{PN\check{S} \times 100}{PND} = \frac{150,2 \times 100}{185,5} = 80,97.$$

То значи да су понтијски Бугари у погледу главног облика главе суббрахикефални, или другим речима да имају широко елипсоидну лобању. И ако је брахикефалија Бугара са Црног Мора знатно мања него код Југословена динарских и адријатских области, ипак се ови Бугари још увек одликују широм лубањом спрам својих саплеменика у југозападној⁹ (индекс 79,89) и јужној¹⁰ Бугарској (индекс 78,16) који су мезокефалци. Нарочито пада у очи морфолошка разлика, ако упоредимо понтијске Бугаре са Србима из Босне и Херцеговине¹¹, који имају још краћу (округлију) лубању (85,70), који су дакле хипербрахикефалци.

⁹ S. Wateff, op. c. стр. 451.

¹⁰ S. Wateff. op. c. стр. 451.

¹¹ A. Weisboch, Die Bosnier, I. c. стр. 228.

Ако поделимо индексе главе понтијских Бугара на поједине групе, онда додази на:

долихокефале:	4,46%	} брахикефале: 56,98%
мезокефале:	38,55%	
суббрахикефале:	23,46%	
праве брахикефале:	17,87%	
хипербрахикефале:	12,29%	
ултрабрахикефале:	3,36%	

То значи да брахикефали превлађују у знатној већини над долихоидима (4,46% долихокефалаца + 38,55% мезокефалаца = 43,01%), док је међутим у јужној Бугарској¹² однос између група кефалног индекса готово обрнут:

долихокефали	20,17%
мезокефали:	47,25%
брахикефали:	32,58%

¹² S. Wateff. op. c. стр. 451.

Према томе у јужној Бугарској заступљен је дугуљаста облик главе са 67,42% спрам 32,58% округластог облика. То значи да инвазија брахикефалног елемента врло вероватно није дошла у Бугарску са јужне стране и да је долихоидни елемент тамо аутохтон.

У погледу географске антропологије показује најјужнији део од нас проучене црноморске области, на име срез провадијски, најмањи просечни индекс главе (78,72), најсевернији део пак — срез силистријски највећи индекс (83,41); индекси осталих срезова налазе се између споменутих двају бројева: срез добрички (79,89), срез балчишки (80,58), и срез варнски (81,11).

XVIII. Индекс лица (index facialis).

Индекс лица (IL) значи однос између физиогномске висине лица (FVL) и размака јагодичних костију (RJK):

$$IL = \frac{RJK \times 100}{FVL}$$

Према овоме индексу разликујемо лептопрозопне (индекс испод 70,00) мезопрозопне (индекс 70,01 - 80,00) и хамепрозопне (индекс 80,01 +...) облике лица. Свега 40 случаја. Максимум 85,45 код једног војника из провадијског среза, минимум 69,15 код једног војника из варнског среза. Ових четрдесет индекса поделено је у погледу на споменуте три групе на следећи начин:

а) лептопрозопни индекси: 69,15, 69,47 свега 2 случаја;

б) мезоарозоани индекси: 71,05, 72,34, 72,38, 72,41, 72,68, 73,22, 73,51, 73,66, 73,94 (2 пута), 74,19, 74,46, 74,59 (2 пута), 74,85, 75,14, 75,27 (2 пута), 75,38, 75,56, 75,68, 76,63, 76,70, 76,84, 77,65 (2 пута), 77,78, 78,11, 78,21, 78,41 свега 30 случаја;

в) хамепрозопни индекси: 80,78, 80,98, 82,50, 82,74, 83,04, 83,63, 83,54, 85,45 свега 8 случаја.

Код понтијских Бугара заступљена је дакле лептопрозопија са 5%, мезопрозопија са 75% и хамепрозопије са 20%. Просечни индекс лица

$$= \frac{PRJK \times 100}{PFVL} = \frac{137,1 \times 100}{180,1} = 76,11.$$

Код Срба Краљевине Србије констатовао је руски антрополог А. З. Носов¹² лептопрозопних – 1,2%, мезопрозопних - 71,8%, хамепрозопних - 27,0%; као просечни индекс је израчунао 77,4. Према томе у Срба као и у понтијских Бугара лице има мезопрозопни облик са разликом, што је лице у последњих нешто мало уже.

¹² А. З. Носовъ, Къ антропологији Сербовъ Королевства. (Etude anthropologique sur les Serbes du royaume de Serbie). Отд. Оттиск. Изъ. IV. Т. Ежегодника Русскаго антропологическаго общества при СПб. Университетѣ Петроград 1913, стр. 137.

ТАБЛА I

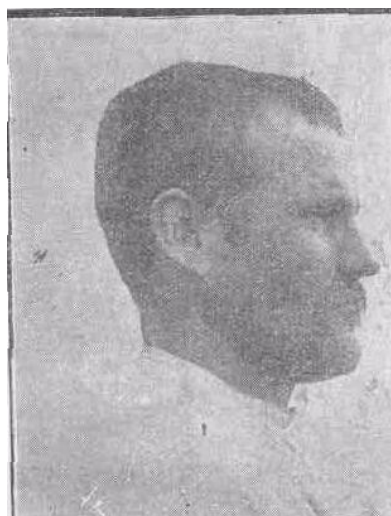

1

2

Алписки тип. Бојан Ноиков (Варна, 8 пук),
Висина раста 1665 мм глава брахикефална (индекс 84,29),
тамна комплексија (смеђа коса + лако мрка кожа + смеђа очна дужица),
лице брахипрозопно (индекс 82,58).

ТАБЛА II

3

4

Субрахикефални смеђи подтип. Минчо Драганов (добрички срез 31 пук):
висина раста 1627 мм. глава субрахикефална (индекс 81,82),
комплексија смеђа (смеђа коса + отворено смеђе око).
лице четвртасто,

ТАБЛА III

5

6

Оријенталски (алародијски) тип. Крум Кјуркчирадев (Варна; 8 пук)
висина раста 1690 мм. облик мозга округласт (ind. сепh. 89,56) и висок
комплексија тамна (тамне очи + црна коса + мрка коса + жућкаста беоњача).
лице издужено овално (индекс 73,94),

ТАБЛА IV

Георги Иванов из Силистрије (31. пук).

ТАБЛА V

9

10

Таман брахикефални тип умерено малог раста. Никола Димитров, (Варна, 8 пук): висина раста 1587 мм, облик лобање брахикефалан (индекс 84,75), комплексија тамна (црна коса + отворено смеђа боја очне дужице + лако мрка кожа),

ТАБЛА VI

11

12

11. Монголски тип. Иван Иванов (провадијски срез, 8 пук): Висина раста 1591мм. облик мозга широко елипсоидан (ind. сепн. 83,62), тамна комплексија (црна коса + мрка кожа + сиво-смеђе око), без бркова. лице мезопрозно (индекс 76,88),

12. Тодор Павлов (из Шабле, 8 пук): висина раста 1749 мм., глава умерено брахикефална (индекс 83,70); комплексија светло-мешовита (плава коса + модре очи + отворено смеђа дужица ока).

ТАБЛА VII

14

15

13. Субрахикефални тамни тип ниског узраста. Тодор Митанов (силистријски срез, 31 пук):

висина раста 1566 мм., облик мозга широко елипсоидан (ind. сепh. 82,51), тамна комплексија (црна коса + лако мрка кожа + смеђа боја очне дужице), лице мезопрозно (ind. 77,78).

14. Монголоидни тип. Георги Јоргов (село Ветрен у силитријском срезу, 31 пук):

висина раста 1603 м. облик мозга округласт (ind. сепh. 85,95), комплексија тамна (црна коса + жућкаста кожа, смеђа боја очне дужнице), много истакнуте јагодичне кости, доња вилица (брада) сужена.

ТАБЛА VIII

15

16

Сарматски аријевски тип. Слави Јанев (Арнаутлар, 8 пук); висина раста 1634 mm. глава долихоидна (индекс 76,53), индекс лица 73,82 комплексија светла (плава коса + бела кожа + светло-модра дужица ока)